

- from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57870-5_8>. [1 December 2023].
13. Waks, S, Trotskovsky, E, Sabag, N & Hazzam, O 2011, 'Engineering Thinking: The Expert's Perspective', *International Journal of Engineering Education*, 27. 838–851.
 14. Yasmin, I 2023, *Digital Racial: Algorithmic Violence and Digital Platforms*, Rowman & Littlefield Publishers, 208 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-4

УДК 141+321.7:140.8

ДЕМОКРАТІЯ: МІЖ СУБ'ЄКТИВНИМ ІДЕАЛОМ ТА ОБ'ЄКТИВНИМ ФАКТОМ

DEMOCRACY: BETWEEN SUBJECTIVE IDEAL AND OBJECTIVE FACT

М. Ю. Спірідонов

Актуальність теми дослідження пов'язана насамперед і в основному зі специфікою впливу інформаційного суспільства на формування уявлень про демократію і становлення дискурсу демократії: якщо з приводу феномена демократії створити неадекватне, тенденційне, демагогічне, популістське і т.п. враження, то індивідуальні й колективні зусилля будуть каналізовані за хибними напрямками, які не мають нічого спільного зі справжніми проблемами, а тому не можуть у принципі слугувати розв'язанню справжніх проблем демократії.

Постановка проблеми. Неадекватність інформаційного супроводу демократичної феноменології постає тим ключовим фактором, яким генерує і масштабує проблемність у дослідницькій сфері щодо прагматичних колізій демократії і їх віддзеркалення на рівні теоретико-концептуальної пропозиційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам демократичної теорії і практичних труднощів її втілення присвячено сотні ґрунтовних праць. Найбільш когерентними темами цього дослідження є фундаментальна монографія Олександра Скрипнюка, а також численні публікації Алена де Бенуа, Джейсона Бреннана, Ральфа Дарендорфа, Джона Ектона, Кевіна Еліота, Жака Еллуля, Кевіна Келхуна, Хелен Лендмор, Джованні

Urgency of the research is connected primarily and mainly with the specificity of the influence of the information society on the formation of perceptions of democracy and the formation of the discourse of democracy: if inadequate, tendentious, demagogic, populist, etc. impressions are created about the phenomenon of democracy, then individual and collective impressions are channeled in false directions, which have nothing to do with real problems, and therefore cannot in principle serve to solve the real problems of democracy.

Target setting. The inadequacy of information support of democratic phenomenology is the key factor that generates and scales the problems in the research sphere regarding the praxeological collisions of democracy and their reflection at the level of theoretical and conceptual proposal.

Actual scientific researches and issues analysis. Hundreds of thorough works have been devoted to various aspects of democratic theory and the practical difficulties of its implementation. The most coherent with the subject matter of this study is the fundamental monograph by Oleksandr Skrypniuk, as well as numerous publications by Alain de Benoist, Jason Brennan, Ralph Darendorf, John Ecton, Kevin Eliot, Jacques Ellul, Kevin Calhoun, Helen Landmore, Giovanni Sartori,

Сарторі, Томіслава Сутіча, Ричарда Така, Цветана Тодорова.

Постановка завдання. Розв'язання проблемних викликів у сфері функціонування й перспектив розвитку демократії потребує систематизації недоліків демократії сучасного зразка та виявлення механізмів їх подолання на рівні суспільних практик.

Виклад основного матеріалу. У наш час те, що має назву “демократичний вибір”, здебільшого постає ілюзією, фікцією повноцінного вибору: це “вибір за фактичної відсутності вибору”, коли доводиться обирати з-поміж псевдоальтернатив, нав'язаних інформаційним порядком денним. Ці квазіальтернативи можуть не мати до інтересів і потреб народу жодного стосунку. Демократія сучасного ґатунку – це все більше інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання. Наслідки таких процедур є безнадійно далекими від класичних канонів демократії, від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу.

Висновки. Щоб привести уявлення про демократію до спільного критеріального знаменника предметної переконливості, необхідно напрацювати якщо не консенсусну, то хоча б конвенційну ясність щодо деяких фундаментальних ідентитетів демократії на кшталт демократичного мінімуму – тих змістовних ознак, які надають необхідні й достатні підстави для предметної демаркації явищ демократичної та недемократичної етиології. Дискурс щодо демократії, її можливостей, недоліків і перспектив потребує зняття поширених у наш час інформаційних “фільтрів” у вигляді тенденційності, міфологізму, стереотипізму тощо.

Ключові слова: демократія, ефективність функціонування, громадянське суспільство, інформаційна картина світу, критеріальні ознаки, проблемні виклики.

Tomislav Sutic, Richard Tuck, and Tsvetan Todorov.

The research objective. The solution of problematic challenges in the sphere of functioning and prospects of development of democracy requires systematisation of the shortcomings of democracy of the modern model and identification of mechanisms for overcoming them at the level of social practices.

The statement of basic material. In our time, what is called “democratic choice” is mostly an illusion, a fiction of full-fledged choice: it is “choice in the actual absence of choice” when one has to choose among pseudo-alternatives imposed by the information agenda. These quasi-alternatives may have nothing to do with the interests and needs of the people. Democracy of modern quality is more and more an instrument of information suggestion and propaganda manipulation. Последствия таких процедур безнадійно далекі від класических канонів демократии, от идеи демократии как народной власти, осуществляемой народом и в его интересах.

Conclusions. In order to bring the notion of democracy to a common criterion denominator of substantive cogency, it is necessary to develop, if not consensus, at least conventional clarity about certain fundamental identifications of democracy such as the democratic minimum - those substantive attributes that provide necessary and sufficient grounds for the substantive demarcation of phenomena of democratic etiology. Discourse about democracy, its opportunities, shortcomings, and prospects requires the removal of the information “filters” common nowadays in the form of tendentiousness, mythologising, stereotyping, etc.

Keywords: democracy, efficiency of functioning, civil society, information picture of the world, criterion features, and problematic challenges.

Актуальність теми дослідження. Як слушно зауважив Роберт Даль, історія демократії – це історія людства тих понад двох із половиною попередніх тисячоліть, “упродовж яких демократія певним чином витлумачувалася,

переосмислювалася, реінтерпретувалася, заперечувалася, схвалювалася, замовчувалася, знищувалася й відтворювалася” [8, с. 11]. Вже сам по собі цей емпіричний факт слугує вагомим аргументом на користь актуальності тематики демократичного становлення – причому, актуальності транчасової і перманентної.

Ще один аргумент на користь актуальності дослідження демократичного status quo пов’язаний з уже класичною сентенцією Карла Поппера з приводу того, що нібито “навіть погана політика в умовах демократії є кращою, ніж політика наймудрішого й найбільш великодушного тирана” [1, с. 165]. Проте, високий індекс цитованості наведеної тези пов’язаний не з її інтелектуальною глибиною чи самоочевидністю, а з трагікомічним бажанням натхненника парадигми відкритого суспільства видати бажане за дійсне: насправді суспільна думка з часів Геракліта й Сократа може навести безліч неспростовних фактів, коли правління навіть не надто мудрих і великодушних тиранів залишало в колективній пам’яті нащадків значно кращий слід, ніж правління тих, зловживав демократичною риторикою і паразитував на ній.

Звичайно, за великого бажання в цьому випадку можна застосувати інтерпретаційний режим адвокатування демократичного тренду: мовляв, зловживати демократичною риторикою і бути автентичним репрезентантом демократії – це не одне й те ж саме. Але з аналогічним успіхом можна стверджувати, що суспільно-політична практика комунізму – це лише прикре непорозуміння, а автентична теорія й концептуалістика комунізму насправді “біла й пухнаста”: вона не має й не може в принципі мати нічого спільного з терором, катуваннями, масштабними вбивствами, Голодомором і т. п.

Наступний аргумент на користь сьогочасної доцільності дослідження амбівалентної феноменології демократії стосується влучного спостереження Джованні Сарторі, який пов’язав вістря теоретико-праксеологічної проблеми з тим, що, “хибні уявлення про демократію спотворюють її реалізацію” [15, с. 78]. Цей фактор набув першочергового значення в епоху інформаційного суспільства, коли інформаційний пресинг отримав статус виробничої (чи пак – матеріальної) сили. Його сутнісну квінтесенцію можна сформулювати так: якщо з приводу феномена демократії створити неадекватне, тенденційне, демагогічне, популістське і т. п. враження, то індивідуальні й колективні зусилля будуть каналізовані за хибними й контрпродуктивними напрямками, які не мають нічого спільного зі справжніми проблемами, а відтак не можуть у принципі слугувати засобом досягнення мети розв’язання справжніх проблем як самої демократії, так і проблем суспільства, детермінованих недоліками прикладного застосування теоретичних засновків демократії.

Постановка проблеми. Власне, неадекватність інформаційного супроводу демократичної феноменології постає тим ключовим фактором, яким генерує і масштабує проблемність у дослідницькій сфері щодо праксеологічних колізій демократії і їх віддзеркалення на рівні теоретико-концептуальної пропозиційності. Інша річ, що така неадекватність може бути наслідком надзвичайно розлогого спектру причин і передумов: хтось просто відпрацьовує певні методички інформаційного порядку денного, а дехто щиро намагається вийти на широкі простори наукової автентики, але гріхи дослідницьких вад не пускають у рай ґрунтового оперування предметом дослідження. Між цими двома полярними кейсами знаходиться безліч проміжних варіацій, кожна з яких по-своєму блокує шлях до мети адекватного осмислення явищ демократичної етиології і факторів, що стоять на заваді їхньому ефективному втіленню на рівні

багатоманітної суспільної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікаційна активність щодо різних аспектів демократичної теорії і практичних труднощів її втілення не вщухає вже понад століття. У ґрунтовному монографічному дослідженні “Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)” Олександр Скрипнюк слушно зауважує, що в наш час “демократія набула не лише загального, а й обов’язкового характеру, щось на кшталт кантівського категоричного імперативу, але перетлумаченого не в етичних, а в політичних термінах” [2, с. 24].

Деякий спад аналітичної активності мав місце в першій половині 1990-х і був пов’язаний з ледве не консенсусним статусом “кінця історії” під егідою “остаточного торжества демократії” – бо й справді, якщо демократія буквально приречена на домінування й витіснення з історичної арени всіх своїх ідеологічних антиподів і конкурентів, то який сенс присвячувати цьому багатотомні фоліанти?

Втім, після подій 11 вересня 2001 року й подальшого вторгнення коаліційних сил в Афганістан та Ірак дискурс демократії набув істотного піднесення й почав витлумачуватися здебільшого в контексті протистояння терористичним загрозам і особливостей подолання культурно-цивілізаційних прірв.

Наступна хвиля наративу щодо значення і контроверз демократії пов’язана з незадовільними результатами військових кампаній в Афганістані та Іраку: після витрат на цю експедиційну кампанію країнами коаліції понад \$ 6 трлн, загибелі близько мільйона афганців та іракців, а також десятитисячних втрат у живій силі військ коаліційних сил закономірно виникло запитання як про сенс і доцільність подібного “експорту демократії”, так і про внутрішню досконалість тих лекал демократії, якими оперують країни Заходу. І з’ясувалося, що ці лекала вочевидь небездоганні, що їм притаманні численні хиби й недоречності – причому, як набуті в процесі суспільно-політичної практики, так і наявні на автентичному, генеалогічному рівні.

Приміром, у книзі з промовистою назвою “Сплячий суверен: винахід сучасної демократії” Ричард Так наголошує на проблемі *інертності й недостатньої демократичної участі народу як апріорної неможливості реалізувати ідеали демократії на рівні суспільних практик* сучасного формату [18]. Нам доводиться мати справу з нібито парадоксальним явищем: здавалося б, епоха інформаційного суспільства і грандіозні часові ресурси, які наші сучасники витрачають на перебування в соціальних мережах, мали б сприяти підвищенню рівня залученості в життєдіяльність суспільства й навіть опосередковано свідчити про це як про доконаний факт, проте насправді доводиться мати справу ледве не з діаметрально протилежною ситуацією – індивіди витрачають свої часові ресурси на що завгодно, тільки не на дієву участь у життєдіяльності місцевої громади, суспільства і людства.

Автор пояснює це тим, що життєдіяльнісний алгоритм наших сучасників психологічно запрограмує їх функціонування в режимі мікроучасті – на кількахвилинні розмови чи відправлення СМС-повідомлень; натомість дієва участь в оптимізації суспільного статус-кво потребує дещо більших обсягів часу, а на додаток ще й ментальної та психологічної напруги, що відверто дисонує з універсальним гаслом постмодерну “relax, take it easy”. Тому, формально перебуваючи “скрізь і всюди”, наш сучасник насправді знаходиться ніде, споглядаючи за соціальною реальністю немов за кінематографічним продуктом

– серіалом чи “мильною оперою”, яка вже давно надокучила, проте є безальтернативною, тому її доводиться переглядати в режимі фонові участі знову й знову.

Тематику, порушену Ричардом Таким, концептуально поглиблює Кевін Еліот у книзі “Демократія для зайнятих людей”, зазначаючи, що “зайнятість є важливою детермінантою нерівності в демократичному суспільстві сучасного зразка” [11, с. 17]. В абсолютній більшості випадків наші сучасники не володіють обсягами часових ресурсів, необхідних для ефективної демократичної участі. Попри те, що суто теоретично всі громадяни в умовах демократії мають право і навіть значною мірою обов’язок брати участь у політиці, форми участі, що потребують багато часу, часто дають перевагу одним групам перед іншими. Там, де одні громадяни можуть очікувати в довгих чергах, щоб проголосувати, чи то стати волонтером, відвідати засідання громадської ради, бути обізнаними в режимі реального часу з приводу місцевих, національних і глобальних новин, інші громадяни не можуть собі цього дозволити з причин тривіальної відсутності необхідного часу.

Це призводить, на переконання К. Еліота, до поглиблення суспільно-політичної нерівності й до спотворення на рівні конфігурації влади представництва народу. Закономірно виникає запитання: якою має бути модель демократії, яка надасть людям з обмеженими часовими ресурсами брати достатню участь у процесах, які відповідають вимогам демократичного представництва? Автор визнає, що в нього немає чарівної палички, яка забезпечила б бездоганну відповідь на такий виклик нашого сьогодення. Тому він наполягає на необхідності особистих жертв і компромісів, на які люди повинні йти, витрачаючи свій час, щоб брати активнішу участь у політиці й надавати їй де-факто представницького (а значить de facto демократичного) статусу.

Ален де Бенуа і Томіслав Суніч аргументовано наполягають, що ключова проблема сучасності – це патологічне спотворення поняття політичної рівності: насправді рівність не є синонімом однаковості й, відповідно, не потребує зрівняйлівки, застосування квотних принципів і т. п. Як зазначають автори, проти такого збоченого розуміння егалітаризму (“ідеології однаковості”) потрібно боротися принципово, переконливо й непохитно [4; 16].

Джейсон Бреннан і Хелен Лендмор стверджують, що демократія має систематичні вади: вона не працює і не може працювати так, як більшість із нас зазвичай вважає [6]. На думку авторів, вихід із цієї ситуації полягає не в “більшій демократії”, а в її кращій, адекватній потребам і практичним можливостям моделі, яку автори позиціонують як “відкриту демократію”.

Втім, із розумінням “відкритої демократії” також не все гаразд – щоправда, не стільки із самим розумінням, скільки з його імплементаціями на рівні суспільних практик. На цьому наголошує Том Лін у книзі, присвяченій феномену корпоративного соціального активізму [14]. Він осмислює потенційні на наявні підводні камені й ризики, пов’язані з корпоративною соціальною активністю. Фундаментальна проблема полягає в тому, що, *позиціонуючи себе органічним репрезентантом і навіть еталоном громадянського суспільства, абсолютна більшість соціальних активістів нашого часу насправді не має жодного стосунку до громадянського суспільства, а просто паразитує на цій тематиці, що призводить до дискредитації як громадянського суспільства зокрема, так і ідеї демократії загалом.*

У книзі під алармістською назвою “Дегенерація демократії” тріо знакових

інтелектуалів Заходу аналізує ерозію соціальних основ демократії й закликають до руху в напрямі зменшення нерівності, зміцнення інклюзивної солідарності, розширення прав і свобод громадян тощо [7]. Автори зазначають, що в ХХІ столітті демократія дегенерує зсередини, а не піддається нападам ззовні, як це було в часи тоталітаризму. Вони акцентують увагу на соціальних та економічних перетвореннях, які підривають основи демократії, на тенденції розмивання й навіть відвертого придушення демократичної участі, на потребі увиразнення артикуляції ідеї суспільного блага, на пошуку шляхів демократичного оновлення тощо. Головне, на думку авторів, пам'ятати, що *демократія – це не кінцевий стан, а перманентний процес, тому будь-які її недоліки в принципі підлягають коригуванню за умов їх своєчасного виявлення й кваліфікованого, громадянськи відповідального реагування на них.*

Професори Гарвардського університету Стівен Левицький та Деніел Зіблат проаналізували чимало прикладів, на підставі яких з'ясувати, чому і в який спосіб різні політичні сили виступають проти демократії. Вони привертають увагу до того, що поширена донедавна теза про такий апріорний недолік демократії, як зловживання (принаймні, потенційні) від імені більшості суспільства, в наш час практично не відповідають дійсності: вони поступилися місцем діаметрально протилежній тенденції – тиранії меншості [13].

На переконання авторів, конституція США робить цю країну вразливою до атак зсередини, бо вона є згубним механізмом правління меншості, що дозволяє партійним меншинам постійно перешкоджати народній більшості, а в багатьох випадках навіть політично домінувати над нею. Значна кількість сучасних демократій у діапазоні від Німеччини та Швеції до Аргентини та Нової Зеландії скасували анахронічні соціально-політичні інститути на кшталт верхніх палат, непрямих виборів та довічного перебування на посаді суддів. Натомість США небезпечно відстають у формулюванні необхідних відповідей на загрозливі виклики. Левицький та Зіблат закликають реформувати політичну систему, привівши її до потреб, вимог і критеріїв ефективної демократії.

Попри ґрунтовність і аргументаційну переконливість наявної аналітичної діагностики абсолютна більшість сучасних досліджень демократії вичерпуються вузькоприкладними аспектами, намагаючись надати їм гіпертрофованого, вирішального значення. Такий підхід недостатньо коректний, оскільки сучасні суспільні практики, які маркуються ідентитетом “демократія”, є класичним системним об'єктом, функціонал якого визначається не окремим елементом (навіть якщо він надзвичайно важливий), а холістично, емерджентною і синергетивною взаємодією багатьох елементів. Власне, цьому аспекту багатоманітної проблеми функціонування демократії (демократій) сучасного зразка й присвячено дане дослідження.

Постановка завдання. Змістовна квінтесенція завдання полягає в систематизації недоліків демократії сучасного зразка та у виявленні механізмів їх подолання на рівні суспільних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед переваг демократії здебільшого зазначають два аспекти: “По-перше, демократія дає змогу уникати появи тиранів, оскільки в ній над усім височіє принцип “ісономії” (рівності всіх перед законом), а, по-друге, народ ніколи не робитиме того, що йде йому на шкоду” [2, с. 31]. Втім, такі стереотипи є далекими від реального стану справ, що добре проілюстрував Девід Актон у своїх іронічних ремінісценціях: “Одного чудового дня зібрання проголосило абсурдним такий стан справ, коли хоч щось могло зашкодити їм робити те, що їм заманеться. Жодна з існуючих сил не могла

їх стримати, і вони постановили, що їх не повинні зв'язувати жодні обов'язки і що вони не коритимуться жодним законом, окрім тих, які вони самі прийматимуть. Так вільний народ став тираном, а його урядування було на диво однак прокляте всіма мудрецами” [10, с. 47]. Як бачимо, демократія зовсім не гарантує появи тиранії, причому, в будь-якій формі – як в індивідуальній, так і в колективній, всенародній.

Принагідно зазначимо, що “антична теорія демократії визначила доволі специфічний тип сприйняття демократії, який може бути охарактеризований таким чином: по-перше, демократія розглядається лише як форма правління, за якої вся влада належить більшості, реалізується відповідно до рішень більшості, під її контролем і без жодної відповідальності. Адже якщо вирішує більшість чи “всі”, то фактично зникає суб'єкт, перед яким ця більшість могла б нести відповідальність. По-друге, демократія зводиться до такої її форми, як пряма демократія, оскільки вважається, що створення представницьких органів означатиме поступовий перехід до однієї з форм аристократії. По-третє, демократія тлумачиться як втілення абсолютного принципу рівності, який несе в собі загрозу потенційної деспотії, коли будь-яке відхилення від усталеної норми рівності спричиняє миттєве відторгнення “нерівного” елемента. Тут варто згадати слова Геракліта про ефесів, які вирішили позбутися Гермодора, піддавши його остракізму, оскільки він порушував принцип рівності, бо був кращим за інших” [2, с. 39-40].

Остання з наведених особливостей демократії є чи не найбільш прикрою, оскільки вона запрограмує функціонування суспільства на антимеритократичних принципах, відсепаровуючи кращих на соціально-управлінську периферію. Якщо в часи Геракліта кращих часто позбавляли громадянства й виселяли (висловлюючись сучасним терміном, депортували) за межі полісу, то нині від таких “виховних” практик відмовилися, проте кращі часто так само опиняються поза принципом дії і механізмами суспільно-політичного ліфтингу, а це означає, що управлінська вертикаль формується за рахунок кого завгодно, але не кращих.

За такої ситуації доречно сформулювати риторичне запитання: чи володітиме високим рівнем ефективності управління, здійснюване некращими, пересічними й посередніми? І чи можна в такому разі вважати перспективною демократичну форму правління, якщо під її егідою можливе лише неефективне (недостатньо, не в повній мірі, не в усіх сферах життєдіяльності) управління?

Не викликає заперечень, що “визначення А. Лінкольна про демократію як правління народу, обране народом та в інтересах народу є напрочуд вдалим розшифруванням класичного поняття народовладдя. Проте інтенція зробити однаково повноважними всіх одразу зіткнулася з неоднозначністю поняття “народ”, що вилилося в запитання “Хто ці “всі”, які здійснюють правління?”. В результаті народ із причин ідентитету “всі”, тобто всі разом і ніхто конкретно, перетворився на натовп, який приймає сумнівні рішення. Причому, такі рішення не завжди є результатом незнання чи афектів” [2, с. 70].

Не випадково “ті, хто засуджував на смерть Сократа, ті, хто голосував за те, щоб Ісуса не відпустили, а розп'яли, і ті, хто щиро вимагав “смерті ворогам народу” в 1937-му, все “добре знали”. [3, с. 42]. За великим рахунком, народ як натовп, який приймає сумнівні рішення, є цілком об'єктивним і закономірним наслідком антимеритократичної генеалогії демократії – тобто за такої генеалогічної спадкоємності демократичним автоматизмів функціонування розраховувати на щось краще вочевидь не варто. В таких випадках пієтет на

адресу правління, здійснюваного в інтересах народу, набуває курйозного вигляду і потребує переосмислення на предмет доцільності.

У книзі “Проти демократії: нова передмова” Джейсон Бреннан зазначає, що більшість наших сучасників вірить, що демократія є єдино справедливою формою правління, що люди мають право на рівну частку політичної влади, а політична участь дає нам сили, допомагає отримати те, чого ми прагнемо, і робить нас більш розумними, чесними й турботливими [5]. Втім, такі уявлення, як доводить автор, є помилковими, ілюзійними: подібно до дерева, яке коректно оцінюють за плодами його, демократію слід оцінювати за її результатами, а результати ці далекі від бажаних і очікуваних.

Подібно до того, як підсудні мають право на справедливий суд, громадяни мають право на компетентний уряд, однак демократія в абсолютній більшості випадків – це правління неосвічених, некваліфікованих та ірраціональних суб’єктів, тому таке урядування приречене на те, щоб бути безнадійно далеким від концептуального ідеалу. Бреннан стверджує, що епістократія як правління обізнаних буде саме тією системою правління, яка вочевидь виявиться кращою за демократію, і що настав час поекспериментувати, підтвердивши чи спростувавши цю гіпотезу на практиці. Принаймні, навіть недосконала демократія залишає за нами право на соціальні експерименти й перевірку гіпотез подібного ґатибу.

У резонансній книзі “Внутрішні вороги демократії” Цветан Тодоров зауважив, що політичну історію ХХ століття часто позиціонують як історію боротьби демократії проти її зовнішніх ворогів: фашизму та комунізму [17]. Ця боротьба завершилася падінням Берлінської стіни і крахом СРСР. Згідно з поширеним стереотипом, визначальним для нашого сьогодення є протистояння демократії таким новим ворогам як ісламському фундаменталізму, релігійному екстремізму та міжнародному тероризму. Втім, Цветан Тодоров не погоджується з такою ієрархією визначальності: на його думку, найбільшою загрозою для демократії в наш час є сама демократія, а її вороги знаходяться не зовні, а всередині неї – головний із них античні греки називали “зарозумілістю”.

Цветан Тодоров наводить переконливі ілюстрації того, як чимало демократичних цінностей були спотворені й гіпертрофовані, внаслідок чого почали слугувати інтересам не людини (громадянина) і не людства (глобального громадянина), а окремих держав, корпоративних інтересів і впливових осіб. Що ж стосується справжнього демократичного ідеалу, то він знаходиться в сфері мінливого балансу між конкуруючими принципами, народним суверенітетом та свободою. Коли один із цих елементів перетворюється на домінуючий принцип, то він стає небезпечним: популізм, ультралібералізм і месіанізм – ось фатальні внутрішні вороги демократії в інтерпретації Ц. Тодорова.

У книзі “Політична ілюзія”, яка отримала консенсусний статус “маніфесту неоконсервативної думки”, Жак Еллюль піддав критиці ідею партиципації, відрекомендувавши “віру в здатність громадянина брати діяльну участь у політичному житті найбільш поширеною ілюзією демократії” [12, с. 283]. Критичних закидів зазнає насамперед ідея “компетентності” народних рішень: “Навіть за умов реалізації моделі партиципаторної демократії громадяни завжди обиратимуть лише між тими альтернативами, які їм будуть запропоновані державною владою. Більше того, у переважній більшості випадків ці рішення можуть бути заздалегідь прогнозованими та включеними в сценарій дій політичної еліти. За цієї причини такі рішення не можна вважати компетентними у справжньому значенні цього терміну, оскільки йдеться не про

краще рішення, а тільки про кращий із пропонуваних варіантів” [2, с. 148].

Інформаційний аспект прийняття рішень також викликав критику у Жака Еллюля: “Зважаючи на характер інформаційної політики та можливості контролю інформації, ідея об’єктивності та неупередженості вибору, яка лежить в основі моделі партиципації, перетворюється на звичайну ілюзію” [2, с. 148-149].

Зі специфікою інформаційної картини світу сучасного гатунку перегукується ще один поширений стереотип, який потребує предметного й аргументаційно переконливого розвінчування. Він пов’язаний з кореляцією індексу демократичності країни (політичного режиму) та практикування механізмів некоректного навіювання: мовляв, чим менш демократичним є фактичний статус політичного режиму, тим більша його потреба в засобах постправди, пропаганди, дезінформації, неправдивої інформації, популізму, вікон Овертона, чорної риторики тощо; і навпаки – у випадку розвинених демократій потреба некоректного й агресивного інформаційного впливу нібито відсутня, позаяк механізми демократичного поширення інформації і так само демократичного прийняття рішень роблять її недоречною.

Насправді ж доводиться мати справу зі значно складнішою се значно симптоматикою причинно-наслідкових зв’язків і способів реалізації владних повноважень, а саме: *до послуг інструментарію токсичного навіювання вдаються практично всі політичні режими безвідносно до їхнього місця в таблиці про демократичні ранги*, оскільки цей інструментарій у багатьох прикладних аспектах володіє таким рівнем ефективності, з яким важко змагатися канонічним демократичним нормам і процедурам [19].

Інша річ, що поширеність токсичного навіювання в авторитарних, тоталітарних і деспотичних режимах істотно відрізняється від аналогічних показників на рівні розвинених демократій. Тим не менше, доводиться констатувати практичну неусувність практик токсичного навіювання в межах суспільно-політичної дійсності сьогодення. А якщо так, то тим більше варто приділяти цьому фактору пріоритетну увагу, аби реагувати на нього не *post factum*, а на принципах превентивності, упередження розгортання подій і процесів за небажаними сценаріями.

Саме в цьому аспекті – в реалізації на практиці потреби ефективного реагування на зловживання (і не лише в інформаційній сфері, а взагалі, в принципі) якщо не в превентивний спосіб, то, принаймні, в режимі *post factum* реальний демократичний статус має вирішальні переваги перед суспільствами й політичними режимами, які функціонують на принципах, далеких від демократичних норм і процедур.

Це – дуже виразний концептуальний критерій, той своєрідний лакмусовий папірець, засобом якого можна здійснювати коректне розмежування соціумів за ознакою їх відповідності канонам демократії. Його унікальне значення полягає в тому, що він, висловлюючись філософським жаргонізмом, у знятому вигляді містить не лише формальну нормативну складову функціонування суспільства, втілену на законодавчому та управлінському рівнях, а відштовхується від глибинної спадкоємності не лише й не стільки *політичної*, скільки *загальносвітоглядної культури*, яка на рівні повсякденної рутини, автоматизмів нерелектованої спонтанності розставляє необхідні крапки над “і” в питаннях добра та зла, відповідності чи невідповідності канонам справедливості, етичної прийнятності, доцільності тощо.

Саме ці здебільшого невідрефлектовані, а суто рефлексійні алгоритмічні

автоматизми є, скажімо так, святая святих усіх профільних різновидів суспільного праксису (і не лише політико-управлінського, а й будь-якого іншого – аксіологічного, етичного, естетичного, деонтологічного і т. ін.), а також індивідуальної участі й залученості конкретного індивіда в найрізноманітніших процесах суспільної життєдіяльності.

А той неспростовний факт, що навіть у випадку так званих розвинених демократій часто доводиться натрапляти на істотні труднощі з превентивними механізмами забезпечення не лише демократичної ефективності, а й повноцінної демократичної участі й транспарентного прийняття рішень “від імені й на вимогу демократії”, свідчить про те, що сучасний фактичний стан справ з демократією як на глобальному рівні, так і в секторі “еталонів”, “взірців” і “вітрин” демократії є далеким від оптимуму, від тієї умовної ідеальної моделі, яка вкорінена як на рівні масової свідомості, так і в модифікованому вигляді багатоманітних концептуальних акцентів (а відтак і розбіжностей) у сфері свідомості спеціалізованої – тобто на рівні науково-дослідницького та експертно-аналітичного середовищ.

Якщо застосувати принцип реверсної аналітики й відштовхнутися від базового (загальноприйнятого) концептуального засновку з приводу того, що в умовах демократії індивід є суб’єктом свободи, а не заручником чужої волі і об’єктом маніпуляцій, то навіть за великого бажання важко відгородитися від думки, що на рівні абсолютної більшості функціональних кластерів суспільства сучасного формату наша фактична дистанційованість від демократії, від її вкоріненості на рівні світоглядної культури і автоматизмів реагування на дразливі фактори повсякденності є значно більшою, ніж це може здатися на перший погляд, і незрівнянно більшою, ніж нам намагається нав’язати інформаційний порядок денний.

Доречним у даному разі виявиться запитання щодо причин таких безпрецедентних розбіжностей між, з одного боку, фактичною (науковою) картиною світу (зокрема, в тій її частині, яка стосується предметного кейсу демократії) та, з іншого боку, інформаційною картиною світу (чи, точніше висловлюючись, інформаційною версією фактичної картини світу). Навіть не вдаючись до розлогих аналітичних розвідок і археологічних розкопок поліаспектних емпіричних даних, можна в високою вірогідністю стверджувати, що тенденційність і аргументаційна збоченість сучасного інформаційного супроводу щодо фактичного статус-кво і тенденцій демократії у сфері функціонування суспільства сучасного ґатунку є не випадковою, не якимось “збоєм програми”: вона зумовлена певними національними, корпоративними й індивідуальними інтересами та – відповідно – засобами інформаційного забезпечення цих інтересів. І якщо жертвою забезпечення таких інтересів виявляється наукова картина світу, наукова експертиза і навіть фактичний незадовільний стан із демократією в знакових секторах суспільної життєдіяльності навіть тих країн, які позиціонують себе квінтесенцією демократії, то це не є пересторогою для втілення на практиці *idea fixe* – забезпечення часткових інтересів.

А той факт, що подібне забезпечення часткових інтересів у даному разі можливе лише за рахунок нехтування інтересами загальними (науковими, суспільними, глобальними), ініціаторів, спонсорів і безпосередніх виконавців інформаційної тенденційності не обходить. Зі зрозумілих причин вони не афішують такого відвертого цинізму, проте водночас не особливо його й заперечують.

Найбільша загроза цієї ситуації пов'язана з тим, що розмивається змістовно-критеріальна демаркація між демократією як суб'єктивним ідеалом та демократією як об'єктивним фактом суспільної дійсності. Точніше, така демаркація виявляється взагалі неможливою, позаяк реципієнтів інформаційних послуг у різний спосіб переконують, що "ідеал практично вже набув свого втілення", а тому перейматися цим аспектом недоцільно. Натомість наявна версія демократії в багатьох випадках має виразні ознаки антиутопії – збоченої і змістовно спотвореної версії ідеалу демократії (безвідносно до рівня його індивідуальної суб'єктивності чи надіндивідуальної об'єктивності).

Таким чином, можна виокремити такі наукові результати аналізу проблемних кейсів демократії взагалі і її сучасного зразка зокрема й насамперед.

1. Демократія не містить досконалих механізмів упередження й недопущення тиранії, авторитаризму й тоталітаризму: звичайно, ці явища категорично суперечать канонам демократії, однак під егідою демократії (а особливо під демагогічним прикриттям псевдодемократичної риторики) де-факто антидемократичні явища, практики і тенденції можуть мати (і часто мають!) місце.

2. Упродовж двох із половиною попередніх тисячоліть на рівні рефлектування з нагоди демократії зберігаються непереборні труднощі з приводу фундаментального для демократичної ідеї концепту "народ", який на рівні повсякденної рутини є тим, кого можна окреслити змістовним ідентитетом "усі й ніхто водночас". Це, висловлюючись улюбленим терміном Габліеля Тарда, Сципіона Сігеле, Сержа Московічі та Хосе Ортеги-і-Гассета, "натовп *par excellence*", а відтак це не що інше, як колективна безвідповідальність, яка не може забезпечити функціонування суспільства на принципах ефективності, інноватики, креативності тощо.

3. Демократія канонізує рівність не за вищим, а за якомога нищим особистісним інтегралом (щоб під цей норматив підпадала якомога більша кількість членів суспільства). Коли відбувається соціальне селекціонування за таким принципом, репрезентанти вищого особистісного інтегралу автоматично "вибраковуються" в процесі соціально-політичного ліфтингу.

4. Антимеритократичний принцип соціального відбору означає навіть не апостеріорну, а апріорну неефективність і безперспективність суспільства (принаймні, функціональний рівень такого суспільства виявився б значно вищим за умов відсутності антимеритократичного принципу).

5. На відміну від епістократії, демократія репрезентує собою правління недостатньо кваліфікованих і, в кращому разі, лише частково компетентних.

6. Демократія сучасного зразка постає втіленням зарозумілого месіанізму, спроб нав'язувати свою не лише політико-управлінську, а й культурно-цивілізаційну модель решті країн світу, що призводить не стільки до "демократичної уніфікації", скільки до підвищення рівня глобальної напруги і загострення протистоянь у різних частинах світу.

7. У наш час те, що має назву "демократичний вибір", здебільшого постає ілюзією, фікцією повноцінного вибору: це "вибір за фактичної відсутності вибору", коли доводиться обирати з-поміж псевдоальтернатив, нав'язаних інформаційним порядком денним. Ці квазіальтернативи можуть не мати до інтересів і потреб народу жодного стосунку.

8. Демократія сучасного ґатунку – це все більше інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання. Наслідки

таких процедур є безнадійно далекими від класичних канонів демократії, від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Щоб привести уявлення про демократію як суб'єктивний ідеал та об'єктивними фактами її існування до спільного критеріального знаменника предметної (змістовної) переконливості й критеріальної верифікованості, необхідно систематизувати окреслені проблемних кейсів демократії взагалі і її сучасного зразка зокрема й насамперед. Така процедура дає підстави для кількох ключових висновків.

По-перше, дискурс щодо демократії, її можливостей, недоліків і перспектив потребує зняття поширених у наш час інформаційних “фільтрів” у вигляді тенденційності, суб'єктивізму, міфологізму та неадекватного буттєвим реаліям стереотипізму. Деякі аналітики вважають, що з таким завданням цілком до снаги впоратися такому різновиду демократичних практик, як деліберативна демократія, проте цей тип демократії так само неможливий (принаймні, в потрібних обсягах) за умов існуючих інформаційних “фільтрів”.

По-друге, необхідно напрацювати якщо не консенсусну, то хоча б конвенційну ясність щодо деяких фундаментальних ідентитетів демократії на кшталт демократичного мінімуму – тих змістовних ознак, які надають необхідні й достатні підстави для предметної демаркації явищ демократичної та недемократичної етиології. Принагідно зазначимо, що поняття “демократичного мінімуму” є своєрідним змістовним імперативом демократії – тобто того набору смислових і функціональних опцій, за відсутності яких твердження про наявність демократії є безпідставними. Приміром, Ральф Дарендорф ототожнював “демократичний мінімум” із дієвими засобами забезпечення глибинних потреб тих, ким управляють, та ефективним контролем над тими, хто здійснює управління [9, с. 74].

По-третє, потрібно нарешті збагнути, що навіть попри концептуалізацію (щоправда, малоімовірну) змістовних інваріантів демократії, вона, тим не менше, зберігатиме свою типологічну (насамперед соціокультурну) багатоманітність, тому її доцільно завжди сприймати в динаміці, з урахуванням принципу розвитку. Важко не погодитися з концептуальним засновком, відповідно до якого “жодна з існуючих моделей демократії не є такою, яку можна назвати єдиноправильною, найкращою та найбільш адекватною демократичній ідеї. Ми маємо дійти згоди щодо процесуального характеру демократії, за якого вона описується не як стан, коли сформульовано відповіді на всі можливі запитання, а саме як рух, змістом якого є апроксимація до демократичного ідеалу” [2, с. 197].

Із реалізацією окреслених потреб і вимог, власне, й пов'язані перспективи подальших досліджень теорії і практики демократії.

Список використаних джерел:

1. Поппер, К 1994, *Відкрите суспільство та його вороги*, перекл. з англ. О. Коваленка, Том 1, Київ: *Основи*, 444 с.
2. Скрипнюк, ОВ 2006, *Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)*, Київ: *Логос*, 368 с.
3. Щербенко, А 2002, ‘У відкритому суспільстві завжди є що відкривати’, *Віче*, № 11 (128), с. 35–47.
4. Benoist, de A 2022, *The Ideology of Sameness*, Arktos Media Ltd., 121 p.
5. Brennan, J 2017, *Against Democracy: New Preface*, Princeton University Press, 309 p.
6. Brennan, J & Landemore, H 2021, *Debating Democracy: Do We Need More or Less?* Oxford University Press, 296 p.

7. Calhoun, C, Gaonkar, DP & Taylor, C 2022, *Degenerations of Democracy*, Harvard University Press, 355 p.
8. Dahl, RA 2020, *On Democracy*, Yale University Press, 288 p.
9. Dahrendorf, R 2023, *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World: The Reith Lectures*, New York: Routledge, 110 p.
10. Dalberg-Acton, J 1992, *The History of Freedom, and Other Essays*, London: Overseas Publications Interchange Ltd, 207 p.
11. Elliott, KJ 2023, *Democracy for Busy People*, University of Chicago Press, 251 p.
12. Ellul, J 2004, *L'illusion politique*, La Table Ronde, 368 p.
13. Levitsky, S & Ziblatt, D 2023, *Tyranny of the Minority: Why American Democracy Reached the Breaking Point*, Crown, 369 p.
14. Lin, TCW 2022. *The Capitalist and the Activist: Corporate Social Activism and the New Business of Change*, Berrett-Koehler Publishers, 225 p.
15. Sartori, J 1987, *Thy Theory of Democracy Revisited*, Chatham: Chatham House Publishers, 412 p.
16. Sunic, T 2011, *Against Democracy and Equality: The European New Right*, Arktos, 196 p.
17. Todorov, T 2014, *The Inner Enemies of Democracy*, Polity, 206 p.
18. Tuck, R 2016, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge University Press, 310 p.
19. White, EB 2019, *On Democracy*, Harper, 240 p.

References:

1. Popper, K 1994, *Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy (The Open Society and Its Enemies)*, perekl. z anhl. O. Kovalenka, Tom 1, Kyiv: Osnovy, 444 s.
2. Skrypniuk, OV 2006, *Demokratiia: Ukraina i svitovyi vymir (kontseptsii, modeli ta suspilna praktyka) (Democracy: Ukraine and the global dimension (concepts, models and social practice))*, Kyiv: Lohos, 368 s.
3. Shcherbenko, A 2002, 'U vidkrytomu suspilstvi zavzhdy ye shcho vidkryvaty (There is always something to discover in an open society)', *Viche*, № 11 (128), c. 35–47.
4. Benoist, de A 2022, *The Ideology of Sameness*, Arktos Media Ltd., 121 p.
5. Brennan, J 2017, *Against Democracy: New Preface*, Princeton University Press, 309 p.
6. Brennan, J & Landemore, H 2021, *Debating Democracy: Do We Need More or Less?* Oxford University Press, 296 p.
7. Calhoun, C, Gaonkar, DP & Taylor, C 2022, *Degenerations of Democracy*, Harvard University Press, 355 p.
8. Dahl, RA 2020, *On Democracy*, Yale University Press, 288 p.
9. Dahrendorf, R 2023, *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World: The Reith Lectures*, New York: Routledge, 110 p.
10. Dalberg-Acton, J 1992, *The History of Freedom, and Other Essays*, London: Overseas Publications Interchange Ltd, 207 p.
11. Elliott, KJ 2023, *Democracy for Busy People*, University of Chicago Press, 251 p.
12. Ellul, J 2004, *L'illusion politique*, La Table Ronde, 368 p.
13. Levitsky, S & Ziblatt, D 2023, *Tyranny of the Minority: Why American Democracy Reached the Breaking Point*, Crown, 369 p.
14. Lin, TCW 2022. *The Capitalist and the Activist: Corporate Social Activism and the New Business of Change*, Berrett-Koehler Publishers, 225 p.
15. Sartori, J 1987, *Thy Theory of Democracy Revisited*, Chatham: Chatham House Publishers, 412 p.
16. Sunic, T 2011, *Against Democracy and Equality: The European New Right*, Arktos, 196 p.
17. Todorov, T 2014, *The Inner Enemies of Democracy*, Polity, 206 p.
18. Tuck, R 2016, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge University Press, 310 p.
19. White, EB 2019, *On Democracy*, Harper, 240 p.